

luce. Všíma si, čo majú rôzne systémy spoločného i rozdielného v procesoch učení alebo při jejich imitování, zmiňuje se k filosofickým aspektům programové výuky a učení, na myšlenkách fyziologa Anochina a kybernetika Wienera ukazuje, jak se v složitém modelu učení promítá mechanismus zpětné vazby a pod. Krátký přehled psychologických koncepcí učení v sovětské psychologii, jímž autor uzavírá svou knížku, má demonstrovat složitost gnoseologických funkcí učení, které jsou vlastní jen člověku a nejsou převoditelné na stroj.

Je pravda, že široký záběr nedovoluje rozvinout a proporcčně dotáhnout mnohé z problémů Grulichovy knihy. V jednotlivostech nemusíme ani souhlasit s dílčí formulací nebo řešením některých problémů. Ve své základní linii je to však knížka objavná a záslužná, o které doufáme, že nepovede ke snížení prestiže marxistické filosofie v očích těch pracovníků a toho okruhu čtenářů, kterým je určena.

Vítězslav Vaculík, Božena Zemková

SPOLOČENSKÉ MYSLÉNIE OD „LUDOVEJ VEDY“ K SOCIOLOGII

V oblasti spoločenských vied a v súčasnom období predovšetkým v sociológii je veľkým prínosom pre jej adeptov vydavateľská činnosť poľských vydavateľstiev. V tejto súvislosti máme na mysli ani nie tak pôvodné práce poľských autorov, ako poľské preklady z prác zahraničných, predovšetkým amerických sociológov. A tak znalosť poľského jazyka umožňuje kompenzovať jednak slabú jazykovú prípravu, jednak ťažší prístup k pôvodným prácam.

Názorným príkladom tohto prínosu môže byť významná, ba možno povedať ojedinelá práca amerických autorov Howarda Beckera a Harryho Elmera Barnesa, *Rozvoj myšlí spoločnej od viedy ľudovej do sociológii, (Vývoj spoločenského myslenia od ľudovej vedy k sociológii) (Social Thought from Lore to Science)*, ktorá vyšla v Poľsku vo vydavateľstve KiW, Warszava. Prekladateľský kolektív preložil prácu podľa posledného (tretieho) vydania z r. 1961 (prvé vydanie r. 1938, druhé r. 1951) a zahrnul do jej prvej časti I. a II. diel originálu a do druhej časti III. diel originálu. Prvý diel (podtitul *História a interpretácia pojmov o spolužití ľudí*) vyšiel r. 1964 spolu s výstižnou štúdiou vedeckého redaktora práce Jerzy Szackeho. Vo svojich jedenástich kapitolách obsahuje podrobný rozbor vývoja spoločenského

myslenia od jeho prvotných podôb až po začiatky novovekých teórií (historické, filozofické, politické, právne atď.) spoločenských zmien. Druhý diel vyšiel r. 1965 (podtitul *Svetové sociologické smery*) a obsahuje analýzu súčasných sociologických snažení až po začiatok 20. storočia.

*

Veľkou prednosťou tejto práce, ktorá má výrazný charakter učebnej príručky (prehľadná a logická štruktúra kapitol, zhrnutia problematiky, doplnky a odkazy na literatúru, ktorá sa podrobnejšie zaoberá problémami či osobnosťami a pod.), oproti ostatným pokusom podobného druhu je to, že v jej základe je istá koncepcia, istá sociologická teória spoločnosti, ktorá vytvára predpoklad k tomu, že autori sa jednotne orientujú v neprebernom bohatstve spoločenských javov a môžu jej prostredníctvom uskutočňovať ich nevyhnutnú selekciu. Už touto skutočnosťou sa radí táto práca kvalitatívne vyššie v porovnaní s inými prácami, ktoré podávajú iba súbor encyklopedických informácií.

Toto bol tiež jeden z hlavných dôvodov pri vzniku rozhodnutia preložiť prácu. Je totiž rozhodne výhodnejšie mať prácu napísanú hoci na metodologickom základe

nie najlepšej teórie, ako mať čo najlepšiu teóriu bez práce alebo prácu bez akejkoľvek teórie.

Typológia „sacred“ — „secular“

H. E. Barnes využil príležitosť 3. vydania tejto dnes už 30 ročnej práce a zaradil do nej záverečnú kapitolu, v ktorej sa veľmi podrobne venuje práve otázkam koncepcie svojej sociologickej teórie, jej kľúčovým termínom, hodnotiac ich užitočnosť a správnosť vo svetle ich verifikácie zubom času. Jeho odpoveď je pozitívna a sám vyhlasuje, že pri úplnom prepracovaní celej práce by pristúpil len k minimálnym zmenám v terminológii. Pokúsme sa teda z tohto hľadiska analyzovať niektoré základné otázky jeho koncepcie.

Východisko koncepcie je obsiahnuté priamo v programovom vyhlásení autorov: „... snažíme sa ukázať zákonitý spoločenský a kultúrny podmienky, s ktorými je spojené spoločenské myslenie každej z opisovaných oblastí. Potom podávame všeobecný náčrt vývoja spoločenského myslenia v rozoberanej epoche, dopĺňajúc ho analýzou najvýznamnejších spoločensko-teoretických problémov storočia“ (c. d. 44). H. Becker a H. E. Barnes však zároveň poukazujú na problémy, ktoré sú spojené s dodržiavaním týchto zásad interpretácie nielen v raných obdobiach, ale predovšetkým pri analýze modernej spoločnosti. Zdrojom určitých ťažkostí je predovšetkým typológia spoločností na dva druhy: spoločnosť sakrálna („sacred“) a spoločnosť svetská („secular“).

Táto typológia nie je ničím neobvyklým. Stretávame sa s obdobou u mnohých sociológov 19. a 20. storočia. Tak E. Durkheim hovorí o spoločnosti založenej na „mechanickej solidarite“ a spoločnosti založenej na „organicznej solidarite“. H. S. Maine využíva ako nástroj pojem „status“ a „contract“. F. Tönnies zaviedol pojem „Gemeinschaft“ a „Gesellschaft“; H. Spencer hovorí o spoločnostiach „vojenských“ (military) a „industriálnych“; M. Weber hovorí o „tradicionalnej“ a

„racionálnej“ vláde a pod. Svojho druhu je analogická i Marxova koncepcia „naturalného“ a „tovarového“ hospodárstva. Sám H. E. Barnes sa od mnohých tu uvedených typológií kriticky dištančuje a zdôrazňuje odlišnosť svojej koncepcie. Jeho poňatie možno charakterizovať tak, ako ho výstižne definuje J. C. Mc Kinney a Ch. P. Loomis: „Spoločenstvo sakrálné je izolované susedsky, spoločensky i myšlienkovy. Táto izolácia vedie ku skostnateniu obyčajov a neofóbií, uzavieraniu sa do seba, fixovaniu tradičných postojov ku skupine vlastnej i cudzej. Konkrétne prevyšuje abstraktné; spoločenské kontakty sú bezprostredné; tradícia a rituál majú veľkú úlohu v živote jednotlivca. Sakrálnosť dominuje aj v ekonomike. Jej úlohou je zabezpečiť sebestačnosť spoločnosti a marit rozvoj peňažného hospodárstva. Delba práce je jednoduchá. Pokrvné vzťahy sú silné a nachádzajú svoj výraz vo vzťahoch „veľkej rodiny“. Všetky formy činnosti sa nachádzajú pod sakrálnymi sankciami, preto má spoločenská kontrola vo forme príjmu minimálny význam. Sily prekážok a tradícií sú účinné nástroje kontroly. Dominuje neracionálna činnosť, veľký vplyv má viera v nadprirodzené sily. Racionalizmus, najmä vo forme vedy, väčšinou neexistuje. Systém hodnôt je nepriestupný.“

„Spoločenstvo svetské... je susedsky, spoločensky a myšlienkovy prístupné. Skostnateniu obyčajov zabraňuje mobilnosť spoločenskej štruktúry. Nejestvujú spoločenské priehradky. Spoločenská cirkulácia sa uskutočňuje slobodne. Ciele sa hodnotia vzhľadom na „šťastie“, aké môžu zabezpečiť; prostriedky podľa ich účinnosti. Tradícií a rituálov nie je veľa. Vládne racionalizmus, veda je rozšírená a silná. Príbuženská skupina vystupuje vo forme manželského páru. Reforma je častá; zmena sa požaduje a idealizuje ako pokrok. Neformálne sankcie sú slabé, vládnu sformalizované zákony. Krok proti zákonom vyvoláva málo odporu. Pravidlom sú právne dohody. V spoločnosti je prirodzená individualizácia, systém hodnôt je tolerantný“ (c. d. 35, 36).

Každá typológia je koniec koncov formálnou a prináša tak výhody, ako aj obmedzenia. H. E. Barnes, vedomý si potreby subtilného rozlišovania, ponecháva v rámci týchto dvoch základných typov možnosť vytvárať množstvo podtypov (folk-sacred, prescribed-sacred, principled-sacular, normaless-secular). Tak sa môžu — vždy berúc za základ — kritérium iný kvalitatívny rozdiel — vytvoriť skupiny spoločností s vyhranene sakrálnym charakterom až k skupinám, kde je sakrálnosť najslabšia, kde teda má spoločnosť už, ale nie dostatočne iný charakter. Typológia je takto veľmi pružná, pretože sa kategórie stávajú zároveň všeobecnými, všezahrňujúcimi. V tejto súvislosti sa H. E. Barnesovi vnučuje ako podstatná predovšetkým otázka používaných kritérií. Podľa neho je jedným z hlavných kritérií výskytu sakrálnosti v ním skúmaných javoch *objektívizovaná nechuť k zmene*. Tak sa napr. môže zoskupiť celý rad javov od výskytu potenciálneho až k skutočnému mučeníctvu v obrane istých hodnôt, či ku kapitulácii pred novým.

I napriek mnohým ďalším úpravám neumožňuje koncepcia „sacred“ — „secular“ absorbovať celú rozmanitosť spoločenského života. Má to za následok, ako na to poukazuje J. Szacki, ohraničené možnosti, či už pri nastolovaní alebo riešení problémov; problémy typov spoločenskej mobility, kultúry, psychológie osobností a pod. zaberajú príliš mnoho priestoru na úkor problémov spoločenskej štruktúry či hospodárskeho života spoločnosti vôbec. Táto oprávnená výčitka však v kontexte našej literatúry čiastočne stráca na účinnosti, pretože práve tieto stránky skúmaných spoločenských problémov sa u nás hodne zanedbávali.

Dejiny spoločenského myslenia a sociológia

Autor spomínanej štúdie J. Szacki, objasňujúc rozdiel medzi sociológiou a spo-

ločenským myslením, zhrňuje aj argumenty na otázku úlohy dejín spoločenského myslenia v rámci organizovanej delby práce sociológie a spoločenských vied vôbec. Jeden z nich, ktorý presahuje hranice sociológie, pochádza od francúzskeho sociológa L. Goldmana: „To, čo hľadáme v poznaní minulosti, je to isté, čo hľadáme v poznávaní súčasných ľudí. Ide hlavne o zásadné postoje jednotlivcov a ľudských zoskupení k hodnotám, spoločnosti a svetu. Ak má znalosť histórie pre nás praktický význam, tak je to preto, že poznávame ľudí, ktorí žili síce v odlišných podmienkach a odlišným spôsobom, neopakovateľným v dnešnej dobe, ale bojovali koniec koncov o analogické hodnoty a ideály, identické alebo protikladné našim; to nám zároveň poskytuje vedomie toho, že sme časťou celku, ktorý je vo vzťahu k nám transcendentnom“ (c. d., 32). J. Szacki interpretujúc túto myšlienku vidí konkrétny pozitívny prínos histórie spoločenského myslenia v tom, že tá „kladúc taký veľký dôraz na zmenu situácie človeka, nezabúda na to, že to boli vlastne ľudské situácie... a teda je veľmi podobná a blízka tomu, čo nazývame filozofickou antropológiou alebo filozofiou človeka“ (c. d., 32).

*

Dvojzväzkové dielo dvojice amerických autorov je nesporne prínosom a môže sa stať cennou príručkou. Podnetne budú pôsobiť najmä stránky druhého dielu, v ktorom sa venuje väčšina miesta problémom vzniku sociológie (Saint-Simon, Comte, Spencer, Marx), spoločenského darwinizmu (Bagehot, Gumplovic, Ward, Huxley, Wallace), historičnosti sociológie (Durkheim, M. Weber, A. Weber, Spengler, Sorokin), použitiu štatistických metód v sociológii (začiatky), ako aj originálnemu rozboru základných téz a problémov marxistickej teórie o spoločnosti.

Ladislav Macháček